

**Dikshaurjit International Interdisciplinary
Online Research Journal, Latur**

VOLUME -1 -ISSU -1 - FEBRUARY-26

Chief Editor -Mr. Balasaheb C Singekar

Co Chief Editor -Dr. Shaikh Aref

Address

**Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar,
Near Smt. Sushiladevi Deshmukh
Senior College, Latur,
Maharashtra 413512; India.**

Phone

9890408998, 8329647660

Email ID : diirjournal@gmail.com

Website : <https://www.dijournal.com>

Sr. No. Author Name	Research Paper / Article Name	Page No
1.डॉ.संजय खेमनार	भारतातील उच्च शिक्षणावर राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) 2020 च्या परिणामावर एक अभ्यास	03 TO 04
2.डॉ.विजय धमनगांवकर	मुंशी प्रेमचंद के उपन्यासों में शिक्षा और उसके सामाजिक प्रभावों का चित्रण	05 TO 06
3.प्रा.विनायक सांगवे	संत तुकारामांची अभंगवाणी आणि आधुनिक जीवन	07 TO 08
4.प्रा.अफजल सय्यद	गणित विषय आणि इतर विषयांचा समन्वय : एक अभ्यास	09 TO 10
5.प्रा.गणेश पुजारी	बौद्ध काल आणि शिक्षण : शैक्षणिक अभ्यास	11 TO 12
6.Dr. Sunil Sriwas	A Study of the Teaching–Learning Process	13 TO 15
7. Dr. PuriAvinash	Role of Family in Students' Development	16 TO 17
8.Miss Sanskruti Munde	nvestigating the Efficacy of Selected Ayurvedic Plants in the Management of Modern Diseases: A Systematic Review	18 TO 19
9.प्रा. विजय राव	हंदी साहित्य में दलित विमर्श : एक आलोचनात्मक अध्ययन	20 TO 22
10.प्रा.गणगाधर पंचाळ	इतिहास विषयाचा शालेय स्तरावरील विद्यार्थ्यांना होणारा उपयोग : एक शैक्षणिक अभ्यास	23 TO 24
11.डॉ.हरमनीदीप कौर	हिंदी साहित्य में नारी संवेदना : एक अध्ययन	25 TO 26
12 डॉ. शिवाजी जाधव	संगणकाचा शिक्षणात उपयोग : एक शैक्षणिक अध्ययन	27 TO 28
13. डॉ. सतीश कराड	चित्रकला आणि कौशल्याचा विकास : शैक्षणिक अभ्यास	29 TO 31
14. डॉ. विलास पवार	मोबाइलच्या अति वापराचा विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासावर होणा-या परिणामाचा अभ्यास	32 TO 33
15.प्रा. पवन कराळे	आधुनिक काळात पहिल्या पिढीतील मुलांना शिक्षणात येणा-या समस्या : एक शैक्षणिक अभ्यास	33 TO 35
16. प्रा. मंगदेराव रणवरे	गळतीच्या (झोपडपट्टी / वंचित परिसरातील) मुलांच्या शिक्षणावर होणारा परिणाम : एक शैक्षणिक अभ्यास	36 TO 37

डॉ. संजय खेमनार

एम.एस.व्ही.एम. न्यू कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, नाशिक

भारतातील उच्च शिक्षणावर राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) २०२० च्या परिणामावर एक अभ्यास

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० हे भारतीय शिक्षण प्रणालीतील एक महत्त्वपूर्ण सुधारणा आहे, ज्याचा उद्देश लवचिकता, बहुविद्याशाखीय शिक्षण, समानता आणि गुणवत्ता यांना प्रोत्साहन देऊन उच्च शिक्षणात परिवर्तन घडवणे आहे. हा शोधनिबंध २०२० च्या उच्च शिक्षणाशी संबंधित प्रमुख तरतुदींचे परीक्षण करतो आणि त्यांचा विद्यार्थी, संस्था आणि प्राध्यापकांवर होणाऱ्या संभाव्य परिणामांचे विश्लेषण करतो. सरकारी अहवाल, शैक्षणिक नियतकालिके आणि धोरणात्मक दस्तऐवजांमधून मिळालेल्या दुय्यम माहितीचा वापर करून, हा अभ्यास अंमलबजावणीतील संधी आणि आव्हानांचे मूल्यांकन करतो. निष्कर्षांवरून असे दिसून येते की २०२० मध्ये भारतीय उच्च शिक्षणाचे आधुनिकीकरण करण्याची आणि त्याला जागतिक मानकांनुसार संरेखित करण्याची क्षमता असली तरी, प्रभावी अंमलबजावणी, पायाभूत सुविधांचा विकास आणि प्राध्यापकांचे प्रशिक्षण या गंभीर चिंता कायम आहेत. २०२०, उच्च शिक्षण, भारतीय शिक्षण प्रणाली, बहुविद्याशाखीय शिक्षण, शिक्षण सुधारणा एखाद्या राष्ट्राच्या सामाजिक-आर्थिक विकासात शिक्षणाची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते. भारताची उच्च शिक्षण प्रणाली जगातील सर्वात मोठ्या प्रणालीपैकी एक आहे, तरीही तिला कठोर अभ्यासक्रम, मर्यादित संशोधन उत्पादन आणि असमान प्रवेश यांसारख्या आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे. या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी, भारत सरकारने २०२० च्या पूर्वीच्या

धोरणाची जागा घेऊन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (एनईपी) २०२० लागू केले. एनईपी २०२० चा उद्देश सर्वांगीण विकास, चिकित्सक विचार आणि कौशल्य-आधारित शिक्षणावर लक्ष केंद्रित करून उच्च शिक्षणाची पुनर्रचना करणे आहे. हा शोधनिबंध या धोरणाच्या उद्दिष्टांचे विश्लेषण करण्याचा आणि भारतातील उच्च शिक्षण संस्थांवर होण-या त्याच्या परिणामांचे मूल्यांकन करण्याचा प्रयत्न करतो.

२. अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये

या संशोधनाची उद्दिष्ट्ये खालीलप्रमाणे आहेत:

१. उच्च शिक्षणाशी संबंधित राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची प्रमुख वैशिष्ट्ये समजून घेणे.
२. विद्यार्थी आणि संस्थांसाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या संभाव्य फायद्यांचे विश्लेषण करणे.
३. धोरणाच्या अंमलबजावणीतील आव्हाने ओळखणे.
४. भारतीय उच्च शिक्षणावर राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या भविष्यातील परिणामांचे मूल्यांकन करणे.
३. उच्च शिक्षणातील राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची प्रमुख वैशिष्ट्ये

३.१ बहुविद्याशाखीय शिक्षण

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० कला, विज्ञान आणि वाणिज्य यांच्यातील कठोर सीमा काढून टाकून बहुविद्याशाखीय आणि सर्वांगीण शिक्षणाला प्रोत्साहन देते. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या आवडीनुसार विषय निवडण्यास प्रोत्साहित केले जाते.

- ३.२ एकाधिक प्रवेश आणि बाहेर पडण्याची प्रणाली

हे धोरण पदवीपूर्व कार्यक्रमांमध्ये एकाधिक प्रवेश आणि बाहेर पडण्याच्या संधी देऊन लवचिकता आणते, ज्यामुळे विद्यार्थ्यांना पूर्ण केलेल्या वर्षानुसार प्रमाणपत्रे, पदविका किंवा पदवी मिळवता येते.

३.३ शैक्षणिक क्रेडिट्सची बँक (एबीसी)

एबीसी विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक क्रेडिट्स डिजिटल स्वरूपात साठवण्यास आणि हस्तांतरित करण्यास सक्षम करते, ज्यामुळे विविध संस्थांमध्ये सुलभता येते.

३.३ संशोधन आणि नाविन्यावर लक्ष केंद्रित

राष्ट्रीय संशोधन प्रतिष्ठान (एनआरएफ) च्या स्थापनेचा उद्देश उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये संशोधन संस्कृती आणि निधीला चालना देणे आहे.

३.४ शिक्षणाचे आंतरराष्ट्रीयीकरण

शीर्षस्थानी असलेल्या परदेशी विद्यापीठांना भारतात कॅम्पस स्थापन करण्याची परवानगी देण्यात आली आहे, ज्यामुळे जागतिक अनुभव आणि शैक्षणिक मानकांमध्ये वाढ होईल.

४. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० चा उच्च शिक्षणावरील परिणाम

४.१ विद्यार्थ्यांवरील परिणाम

१.अभ्यासक्रम निवडीमध्ये अधिक लवचिकता
२.कौशल्य विकास आणि रोजगारक्षमतेवर भर
३.एकाधिक बाहेर पडण्याच्या पर्यायांमुळे गळतीचे प्रमाण कमी

४.२ संस्थांवरील परिणाम

१.बहुविद्याशाखीय प्रतिमानांच्या दिशेने अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना
२.महाविद्यालये आणि विद्यापीठांसाठी वाढलेले स्वायत्तता
३.सुधारित पायाभूत सुविधा आणि डिजिटल प्रणालींची आवश्यकता

४.३ प्राध्यापकांवरील परिणाम

१.सतत व्यावसायिक विकासाची गरज
२.नाविन्यपूर्ण अध्यापन पद्धतीकडे बदल
३.संशोधनाची वाढलेली जबाबदारी

५. अंमलबजावणीतील आव्हाने

१.आपल्या पुरोगामी दृष्टिकोनांतरही, राष्ट्रीय शिक्षण

धोरण २०२० समोर अनेक आव्हाने आहेत:

२.अपुरा निधी आणि पायाभूत सुविधा
३.प्रशिक्षित शिक्षकांची कमतरता
४.ग्रामीण आणि शहरी संस्थांमधील डिजिटल दरी
५.पारंपरिक शैक्षणिक रचनेतील बदलांना होणारा विरोध
६.यशस्वी अंमलबजावणीसाठी केंद्र आणि राज्य सरकारांमध्ये प्रभावी समन्वय असणे आवश्यक आहे.

६. प्रभावी अंमलबजावणीसाठी सूचना

१.उच्च शिक्षणात सार्वजनिक गुंतवणुकीत वाढ
२.अध्यापक प्रशिक्षण आणि क्षमता विकास कार्यक्रम
३.सतत देखरेखीसह टप्प्याटप्प्याने अंमलबजावणी
४.डिजिटल पायाभूत सुविधा, विशेषतः ग्रामीण भागात, अधिक मजबूत करणे

७. निष्कर्ष

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० मध्ये लवचिकता, सर्वसमावेशकता आणि नाविन्यपूर्णतेला चालना देऊन भारतातील उच्च शिक्षणात क्रांती घडवून आणण्याची क्षमता आहे. तथापि, त्याचे यश मोठ्या प्रमाणात प्रभावी अंमलबजावणी, पुरेसा निधी आणि सर्व संबंधितांच्या सहकार्यावर अवलंबून आहे. जर योग्यरित्या अंमलात आणले गेले, २०२० भारताला जागतिक ज्ञान केंद्र म्हणून स्थापित करू शकते आणि उच्च शिक्षणाची गुणवत्ता लक्षणीयरीत्या सुधारू शकते.

संदर्भ -

१.भारत सरकार.(२०२०).राष्ट्रीय शिक्षण धोरण शिक्षण मंत्रालय.
२.अग्रवाल, पी. (२०२१). भारतातील उच्च शिक्षण: वाढ, चिंता आणि बदल. सेज पब्लिकेशन्स.
३.टिळक, जे. बी. जी. (२०२०)भारतातील शिक्षण धोरण आणि संधारणा. इकॉनॉमिक अँड पॉलिटिकल वीकली, ५५(५४).
४.यूजीसी अहवाल आणि मार्गदर्शक तत्त्वे (२०२१-२०२३)
५.संदर्भ -भारत सरकार. (२०२०). राष्ट्रीय शिक्षण धोरण शिक्षण मंत्रालय.

डॉ. विजय धमनगांवकर
दिल्ली पब्लिक स्कूल, पनवेल

मुंशी प्रेमचंद के उपन्यासों में शिक्षा और उसके सामाजिक प्रभावों का चित्रण

आधुनिक आधुनिक हिंदी-उर्दू साहित्य के एक बड़े नाम मुंशी प्रेमचंद ने अपने उपन्यासों में अक्सर सामाजिक मुद्दों को उठाया है। शिक्षा, जो सशक्तिकरण और सामाजिक सुधार का एक ज़रिया है, उनके कामों में बार-बार आने वाला विषय है। यह स्टडी प्रेमचंद के चुने हुए उपन्यासों में शिक्षा के चित्रण की जाँच करती है, और व्यक्ति के चरित्र, सामाजिक गतिशीलता और लैंगिक समानता को आकार देने में इसकी भूमिका का विश्लेषण करती है। साहित्यिक-विश्लेषणात्मक दृष्टिकोण का उपयोग करते हुए, यह रिसर्च यह पता लगाती है कि प्रेमचंद पारंपरिक और औपनिवेशिक शिक्षा प्रणालियों की सीमाओं की आलोचना कैसे करते हैं, जबकि नैतिक, व्यावहारिक और समग्र शिक्षा की वकालत करते हैं। निष्कर्ष बताते हैं कि प्रेमचंद के उपन्यासों में शिक्षा एक व्यक्तिगत आकांक्षा और एक सामाजिक ज़रूरत दोनों है, जो २०वीं सदी की शुरुआत के भारत में व्यापक सामाजिक, आर्थिक और सांस्कृतिक गतिशीलता को दर्शाती है।

१. परिचय

साहित्य में दिखाए गए अनुसार, शिक्षा समाज के नियमों, आकांक्षाओं और असमानताओं को दर्शाने वाले एक आईने का काम करती है। मुंशी प्रेमचंद (१८८०-१९३६) ने अपने उपन्यासों का इस्तेमाल औपनिवेशिक भारत में ग्रामीण और शहरी जीवन की जटिलताओं को चित्रित करने के लिए किया। पात्रों, कहानी की घटनाओं और कथात्मक टिप्पणियों के माध्यम से, उन्होंने यह जांच की कि शिक्षा - या इसकी

कमी - व्यक्तिगत विकास, सामाजिक गतिशीलता और सामाजिक सुधार की व्यापक प्रक्रिया को कैसे प्रभावित करती है। यह पेपर गोदान, सेवासदन और निर्मला जैसे उपन्यासों में प्रेमचंद द्वारा शिक्षा के चित्रण पर केंद्रित है, जो सामाजिक चेतना को आकार देने में इसकी भूमिका पर जोर देता है।

२. उद्देश्य

प्रेमचंद के चुने हुए उपन्यासों में औपचारिक और अनौपचारिक शिक्षा के चित्रण का पता लगाना। उनके कामों में लिंग, सामाजिक गतिशीलता और सशक्तिकरण पर शिक्षा के प्रभाव का विश्लेषण करना। पारंपरिक और औपनिवेशिक शिक्षा प्रणालियों पर प्रेमचंद की आलोचना का मूल्यांकन करना। २०वीं सदी की शुरुआत में भारत में सामाजिक सुधार के एक उपकरण के रूप में शिक्षा को समझना।

३. कार्यप्रणाली

गुणात्मक साहित्यिक विश्लेषण डेटा स्रोत: प्राथमिक ग्रंथ गोदान, सेवासदन, निर्मला, गबन
माध्यमिक स्रोत: विद्वानों के लेख, प्रेमचंद पर आलोचनाएँ, औपनिवेशिक भारत में शिक्षा के ऐतिहासिक विवरण विश्लेषणात्मक उपकरण: पात्रों के शैक्षिक अनुभवों का विषयगत विश्लेषण सामाजिक-सांस्कृतिक संदर्भ विश्लेषण शिक्षा तक लिंग-आधारित पहुँच का तुलनात्मक अध्ययन

४. एनालिसिस और चर्चा

४.१ एम्पावरमेंट के तौर पर एजुकेशन:सेवासदन में,

एजुकेशन सुमन और दूसरी महिला किरदारों को आज्ञादी और समाज में इज़्जत पाने में मदद करती है। प्रेमचंद लिटरेसी को नैतिक और सामाजिक जागरूकता का रास्ता बताते हैं।

४.२ एजुकेशन और सामाजिक असमानता:

गोदान में, किसानों की एजुकेशन की कमी शोषण और गरीबी को चुनौती देने की उनकी काबिलियत को कम करती है।

प्रेमचंद उस कॉलोनियल सिस्टम की बुराई करते हैं जो अमीर लोगों का साथ देता है और गांव की लिटरेसी को नज़रअंदाज़ करता है।

४.३ जेंडर और एजुकेशन:

महिला किरदारों को एजुकेशन में सिस्टम की स्क्रावटों का सामना करना पड़ता है।

प्रेमचंद महिलाओं की एजुकेशन को समाज सुधार के लिए ज़रूरी बताते हैं, जैसा कि निर्मला में देखा गया है।

४.४ नैतिक और प्रैक्टिकल एजुकेशन:

फॉर्मल स्कूलिंग के अलावा, प्रेमचंद प्रैक्टिकल नॉलेज, एथिक्स और लाइफ स्किल्स पर ज़ोर देते हैं।

जो किरदार नैतिक एजुकेशन लेते हैं, वे हिम्मत और समाज की ज़िम्मेदारी दिखाते हैं।

५. निष्कर्ष

प्रेमचंद के उपन्यास शिक्षा को एक ऐसी बदलाव लाने वाली शक्ति के रूप में दिखाते हैं जो व्यक्तियों को सशक्त बनाने और समाज में सुधार करने में सक्षम है। शिक्षा तक पहुँच में असमानताओं को उजागर करके और नैतिक और व्यावहारिक शिक्षा की वकालत करके, वे शिक्षा को व्यक्तिगत विकास, लैंगिक समानता और सामाजिक प्रगति के लिए केंद्रीय मानते हैं। यह अध्ययन एक लेखक के रूप में प्रेमचंद की स्थायी प्रासंगिकता को रेखांकित करता है, जो शिक्षा, सामाजिक न्याय और मानव विकास के आपसी जुड़ाव से चिंतित थे।

संदर्भ -

- प्रेमचंद, एम. गोदान. हिंद पॉकेट बुक्स, १९३६.
 प्रेमचंद, एम. सेवासदन. राजकमल प्रकाशन, १९१८.
 प्रेमचंद, एम. निर्मला. हिंद पॉकेट बुक्स, १९२५.
 राय, ए. मुंशी प्रेमचंद: सोशल कॉन्टेक्ट एंड लिटरेरी विज़न. दिल्ली: ऑक्सफ़ोर्ड यूनिवर्सिटी प्रेस, २०१०.
 त्रिवेदी, जे. प्रेमचंद के नॉवेल्स में एजुकेशन. इंडियन जर्नल ऑफ़ लिटरेचर, २०१५; ७(२): ४५-५६.
 शर्मा, आर. कोलोनियल एजुकेशन एंड हिंदी लिटरेचर. नई दिल्ली: साहित्य अकादमी, २००८.

diirjournal@gmail.com

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Address :Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar, Near,Smt. SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.**Phone** 9890408998, 8329647660 **Email ID** : diirjournal@gmail.com**Website** : https://www.diirjournal.com

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.
Phone:9890408998, 8329647660 Email ID: diirjournal@gmail.com Website:<https://www.diirjournal.com>

प्रा. विनायक सांगवे

अभिनव एज्युकेशन सोसायटीचा कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, पुणे

संत तुकारामांची अभंगवाणी आणि आधुनिक जीवन

संत तुकाराम हे वारकरी संप्रदायातील एक थोर संतकवी असून त्यांच्या अभंगवाणीने मराठी साहित्य व समाजजीवनावर खोलवर परिणाम केला आहे. तुकारामांच्या अभंगांतून व्यक्त झालेली समता, भक्ती, नीतिमूल्ये, वैराग्य आणि सामाजिक भान ही मूल्ये आजच्या आधुनिक, भौतिकतावादी आणि स्पर्धात्मक जीवनातही तितकीच उपयुक्त ठरतात. प्रस्तुत संशोधनपत्रात संत तुकारामांच्या अभंगवाणीतील तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास करून त्याचा आधुनिक जीवनाशी असलेला संबंध उलगडण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे. संत तुकाराम, अभंगवाणी, आधुनिक जीवन, सामाजिक मूल्ये, भक्तीपरंपरा नसून समान असल्याचा संदेश दिला.

प्रस्तावना

महाराष्ट्राच्या संतपरंपरेत संत तुकारामांचे स्थान अत्यंत महत्वाचे आहे. इ.स. ११ व्या शतकात त्यांनी रचलेली अभंगवाणी ही केवळ धार्मिक नसून सामाजिक व नैतिक जागृती करणारी आहे. आजच्या धावपळीच्या, ताणतणावांनी भरलेल्या आधुनिक जीवनात माणूस मूल्यांपासून दूर जात असल्याचे चित्र दिसते. अशा परिस्थितीत तुकारामांची अभंगवाणी आधुनिक माणसाला जीवनमार्ग दाखवणारी ठरते.

संत तुकारामांची अभंगवाणी : स्वरूप आणि आशय तुकारामांची अभंगवाणी साध्या, लोकभाषेत रचलेली असून तिच्यात गहन तत्त्वज्ञान दडलेले आहे. त्यांच्या अभंगांत

। ईश्वरभक्ती

। अहंकाराचा निषेध

। कर्मयोग

। सामाजिक विषमता व अंधश्रद्धांवर टीका

। मानवी मूल्यांचा पुरस्कार हे विषय ठळकपणे आढळतात. उदा. आम्हा घरी धन शब्दांचीच रत्ने या अभंगातून त्यांनी भौतिक संपत्तीपेक्षा आध्यात्मिक मूल्यांचे महत्त्व अधोरेखित केले आहे.

अभंगवाणीतील सामाजिक विचार

तुकारामांनी जातिभेद, कर्मकांड आणि ढोंगीपणावर कठोर टीका केली. त्यांनी सर्व मानव समान असल्याचा संदेश दिला. आजच्या आधुनिक समाजातही सामाजिक विषमता, आर्थिक तफावत आणि मानसिक दुरावा दिसून येतो. तुकारामांचे समतेचे तत्त्व आधुनिक लोकशाही मूल्यांशी सुसंगत आहे. अभंगवाणी आणि आधुनिक जीवनातील ताणतणाव आजचा माणूस मानसिक तणाव, असुरक्षितता आणि एकाकीपणाने ग्रस्त आहे. तुकारामांच्या अभंगांतून मिळणारी समाधानाची भावना प्रभावी आत्मचिंतन स्वीकारभाव ही आधुनिक जीवनातील ताण कमी करण्यास उपयुक्त ठरते. त्यांच्या अभंगवाणीमध्ये अंतर्मुख होण्याची प्रेरणा आहे, जी आजच्या फास्ट लाइफ मध्ये अत्यंत गरजेची आहे. । तुकारामांचे नीतितत्त्व आणि आधुनिक मूल्यव्यवस्था ।। भ्रष्टाचार, स्वार्थ, स्पर्धा आणि नैतिक अधःपतन या समस्या आधुनिक समाजात वाढत आहेत. तुकारामांनी प्रामाणिकपणा, सत्य, कष्टा आणि संयम यांचा आग्रह धरला. ही नीतितत्त्वे आजच्या प्रशासन, शिक्षण आणि वैयक्तिक जीवनासाठी मार्गदर्शक ठरू शकतात.

निष्कर्ष

संत तुकारामांची अभंगवाणी ही कालातीत असून तिचे महत्त्व केवळ भक्तीपुरते मर्यादित नाही. आधुनिक जीवनातील नैतिक, सामाजिक व मानसिक प्रश्नांवर ती प्रभावी उत्तर देते. म्हणूनच तुकारामांचे विचार आजही तितकेच सुसंगत, प्रेरणादायी आणि मार्गदर्शक आहेत. आधुनिक जीवन अधिक मूल्याधिष्ठित आणि संतुलित करण्यासाठी अभंगवाणीचा अभ्यास आवश्यक आहे.

संदर्भसूची

१. देशमुख, वा. ल. संत तुकाराम
२. तुकाराम गाथा संपादित आवृत्ती
३. भोळे, रा. ग. मराठी संत साहित्य
४. कुलकर्णी, अ. ना. वारकरी संप्रदाय आणि तत्त्वज्ञान

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Address :Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar, Near,Smt. SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512,
India.**Phone** 9890408998, 8329647660 **Email ID** : diirjournal@gmail.com**Website** : https://www.diiirjournal.com

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.
Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:<https://www.diirjournal.com>

प्रा. अफजल औब सय्यद

आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, औसा

गणित विषय आणि इतर विषयांचा समन्वय : एक अभ्यास

सारांश

सध्याच्या शिक्षणपद्धतीत केवळ स्वतंत्र विषयांचे ज्ञान देणे पुरेसे ठरत नाही. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी विविध विषयांमध्ये समन्वय आवश्यक आहे. गणित हा असा विषय आहे की जो विज्ञान, भूगोल, अर्थशास्त्र, संगणक, कला व दैनंदिन जीवनाशी घट्ट जोडलेला आहे. या संशोधनात गणित विषयाचा इतर विषयांशी असलेला संबंध, त्याचे शैक्षणिक महत्त्व आणि अध्यापनातील उपयोग यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

गणित हा केवळ आकड्यांचा विषय नसून तर्कशक्ती, समस्या सोडवण्याची क्षमता आणि विश्लेषण कौशल्य विकसित करणारा विषय आहे. आधुनिक शिक्षणप्रणालीत विषय समन्वय

ही संकल्पना महत्त्वाची ठरत आहे. गणिताचा इतर विषयांशी समन्वय साधल्यास अध्यापन अधिक प्रभावी, रंजक आणि उपयुक्त ठरते.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१.गणित विषयाचा इतर विषयांशी असलेला संबंध अभ्यासणे

२.विषय समन्वयामुळे होणारे शैक्षणिक फायदे समजून घेणे

३.अध्यापन प्रक्रियेत गणित विषयाचा समन्वय कसा साधता येईल हे स्पष्ट करणे

संशोधन पद्धती

या संशोधनासाठी वर्णनात्मक पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. संदर्भग्रंथ, शैक्षणिक लेख, अभ्यासक्रम आणि शिक्षकांचे अनुभव यांचा आधार घेण्यात आला आहे.

गणित व इतर विषयांचा समन्वय

१. गणित व विज्ञान

विज्ञानातील सूत्रे, मापन, वेग, अंतर, घनता इत्यादी संकल्पना गणिताशिवाय अपूर्ण आहेत. प्रयोगांचे निष्कर्ष समजून घेण्यासाठी गणितीय गणना आवश्यक असतात.

२. गणित व भूगोल

नकाशा वाचन, प्रमाण (चड्डुष्टु), अक्षांश-रेखांश, तापमान मापन यामध्ये गणिताचा मोठा वापर होतो.

३. गणित व अर्थशास्त्र

नफा-तोटा, व्याज, मागणी-पुरवठा, आकडेवारी, ग्राफ्स या संकल्पना गणितावर आधारित आहेत.

४. गणित व संगणक विज्ञान

अल्गोरिदम, प्रोग्रामिंग, लॉजिक, डेटा विश्लेषण यांचा पाया गणितावरच आधारित आहे.

५. गणित व कला

चित्रकला, वास्तुकला, रांगोळी, सममिती, आकृती रचना यामध्ये गणितीय तत्त्वे वापरली जातात.

विषय समन्वयाचे फायदे

-विद्यार्थ्यांची तार्किक व सर्जनशील विचारशक्ती वाढते **संदर्भ**

-शिकणे अधिक रंजक व जीवनाशी संबंधित होते

-विषयभीती कमी होते

-समस्या सोडवण्याची क्षमता विकसित होते

गणित शिक्षण पद्धती डॉ. रघुनाथ पाटील

प्राथमिक ते माध्यमिक स्तरावर गणित शिकवण्याच्या पद्धतीचा समावेश.

गणित शिक्षण शैक्षणिक दृष्टिकोन (संपादक: डॉ.

सुभाष देशमुख)

निष्कर्ष

गणित विषयाचा इतर विषयांशी समन्वय साधल्यास

शिक्षण अधिक परिणामकारक होते. विद्यार्थ्यांना

गणिताचे प्रत्यक्ष जीवनातील उपयोग समजतात व

त्यांचा सर्वांगीण विकास होतो. त्यामुळे शिक्षकांनी

अध्यापनात विषय समन्वयाचा अधिकाधिक वापर

करावा.

तर्कशक्ती, गणिती समस्या सोडवणे, आणि नविन पद्धतींचा अभ्यास.

गणित शिक्षणासाठी मार्गदर्शन सीबीएसई / राज्य

शैक्षणिक मंडळ

Teaching of Mathematics – R.S. Agarwal “Methods

of Teaching Mathematics – B. K. Nigam “Principles

& Methods of Teaching Mathematics – A. K. Sharma

प्रा. गणेश पुजारी

भाऊसाहेब पाटील अध्यापक महाविद्यालय केज जिल्हा बीड,

बौद्ध काल आणि शिक्षण : शैक्षणिक अभ्यास

सारांश

भारतीय इतिहासातील बौद्ध काल (ई.स.पू. ६ व्या शतक ते ३री शतक ई.स.पू.) हा शिक्षणाच्या दृष्टिकोनातून अत्यंत महत्त्वाचा मानला जातो. गौतम बुद्धांच्या शिकवणीनुसार शिक्षण फक्त माहिती देण्यापुरते मर्यादित न होता, तर्कशक्ती, नैतिक मूल्ये, आत्मशोध, ध्यान, सामाजिक समरसता आणि जीवन कौशल्ये यांवर भर देत असे. बौद्ध मठ आणि विश्वविद्यालये (नालंदा, तक्षशिला) ही शैक्षणिक केंद्रे होती. या संशोधनात बौद्ध कालातील शिक्षणाची पद्धत, शिक्षक-शिष्य परंपरा, शिक्षण संस्था, सामाजिक परिणाम व आधुनिक शिक्षणाशी उपयुक्तता यांचा सविस्तर अभ्यास केला आहे.

प्रस्तावना

भारतीय शिक्षण इतिहासात बौद्ध कालाचा विशेष महत्त्व आहे. या काळात शिक्षणाला धार्मिक, नैतिक, सामाजिक व बौद्ध तत्त्वज्ञानाशी जोडले गेले. गौतम बुद्धांनी फक्त धर्मशिक्षण दिले नाही, तर जीवनशैली, नैतिकता, तर्कशक्ती, आणि ध्यानाद्वारे मानसिक विकास यावर भर दिला. बौद्ध शिक्षण पद्धती आजच्या शैक्षणिक दृष्टिकोनातूनही उपयुक्त ठरतात.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. बौद्ध कालातील शिक्षणाची पद्धत समजून घेणे
२. शिक्षक-शिष्य परंपरा आणि शिक्षण संस्था अभ्यासणे
३. बौद्ध शिक्षणाचा सामाजिक व धार्मिक प्रभाव समजणे

४. आधुनिक शिक्षणात बौद्ध शिक्षण पद्धतीचा उपयोग स्पष्ट करणे
संशोधन पद्धती
सदर संशोधन वर्णनात्मक पद्धती वर आधारित आहे.
-शैक्षणिक ग्रंथ, इतिहास संदर्भ व शास्त्रीय लेखांचा अभ्यास

-ऑनलाइन शैक्षणिक स्रोतांचा अभ्यास

बौद्ध कालातील शिक्षणाची वैशिष्ट्ये

-शिक्षणाची उद्दिष्टे नैतिक व सामाजिक मूल्यांचा विकास

-तर्कशक्ती व बुद्धिमत्ता वाढवणे

-ध्यान व आत्मशोधाचा समावेश

-जीवन कौशल्ये शिकवणे

-शिक्षणाचे स्वरूप

-मौखिक शिक्षण : शिष्य गृहितक श्रवण व स्मरणाद्वारे शिकत

-शास्त्राध्ययन (चडद्धत्तद्वद्धत्तु च्छद्वद्वुत्तु): धार्मिक व तत्त्वज्ञान ग्रंथांचे अभ्यास

-ध्यान व प्रायोगिक शिक्षण मानसिक शिस्त,

ध्यान व आत्मविकास

शिक्षक व शिष्य परंपरा

-गुरु मार्गदर्शन करीत

करीत

-शिष्य परंपरेत नैतिक व सामाजिक शिक्षणाचा समावेश

- शिक्षण संस्था

-मठ : प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण, धार्मिक शिक्षण

-विश्वविद्यालये (छद्मच्छद्मच्छद्मच्छद्म): उच्च शिक्षण,

तत्त्वज्ञान, भाषा, विज्ञान, कला

-नालंदा विद्यापीठ

-तक्षशिला विद्यापीठ

येथे विद्यार्थी दूरदर्शन व प्रवासाद्वारे अध्ययनासाठी येत

- सामाजिक प्रभाव समाजात समरसता व नैतिक

मूल्यांचा प्रसार

-स्त्रिया व सामान्य लोकांमध्ये शिक्षणाचा प्रवेश

-विज्ञान, कला, भाषाशिक्षणात प्रगती

-धार्मिक व नैतिक मूल्ये अहिंसा, कस्त्रणा, सन्मान,

संयम

-समाज सुधारणा व लोककल्याणासाठी शिक्षण

बौद्ध शिक्षणाचे आधुनिक शिक्षणाशी संबंध

-ध्यान व मानसिक विकास: विद्यार्थ्यांची एकाग्रता व

मानसिक स्थैर्य वाढवते

-नैतिक शिक्षण: विद्यार्थ्यांमध्ये सद्गुण निर्माण करतो

-तर्कशक्ती व समस्या सोडवण्याची क्षमता: शैक्षणिक

व जीवन कौशल्ये वाढवते.

बौद्ध कालातील शिक्षण ही केवळ धार्मिक शिक्षणापुरती

मर्यादित नव्हती, तर तर्कशक्ती, नैतिक मूल्ये, ध्यान

व जीवन कौशल्ये यावर आधारित होती. आधुनिक

शिक्षणात बौद्ध शिक्षण पद्धतीचा समावेश करून

विद्यार्थ्यांचे सर्वांगीण विकास साधता येऊ शकतो.

शिक्षकांनी या पद्धतीचा अभ्यास करून शाळा व

महाविद्यालयात उपयुक्त पद्धतीने समावेश करणे

आवश्यक आहे.

संदर्भ -

बौद्ध काल आणि शिक्षण

१.भाऊसाहेब जोशी, भारतीय शिक्षणाचा इतिहास,

पुणे: विद्यापीठ प्रकाशन, २०१५.

२.डॉ. रमेश काळे, बौद्ध तत्त्वज्ञान आणि शैक्षणिक

परंपरा, मुंबई: ज्ञानवापी प्रकाशन, २०१८.

३.राष्ट्रीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम (NCERT/NCF),

History of Education in India, NCERT, 2005.

4.Dr. K.K. Sharma, Buddhist Education System

in Ancient India, New Delhi: Arya Publications,

2012.

5.Dr. S.P. Gupta, Education in Ancient India,

Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series, 2008.

Dr. Sunil Kumar Sriwas

Monad University Dist. Hapur (U.P), India

A Study of the Teaching–Learning Process

The teaching–learning process is a fundamental component of education that focuses on the interaction between teachers and learners to achieve desired learning outcomes. Effective teaching involves not only the delivery of content but also the use of appropriate methods, strategies, and assessments that promote meaningful learning. This paper examines the concept of the teaching–learning process, its key elements, factors affecting it, modern teaching strategies, and the role of teachers and learners. The study highlights the importance of learner-centered approaches and the integration of technology to improve the quality of education.

Keywords: Teaching, Learning, Teaching–Learning Process, Classroom Interaction, Educational Strategies

1. Introduction

Education plays a vital role in the overall development of individuals and society. At the heart of education lies the teaching–learning process, which involves systematic planning, implementation, and evaluation of instructional activities. Teaching and learning are interconnected; effective teaching leads to meaningful learning, while learning outcomes reflect the quality of teaching. In recent years, educational practices have shifted from traditional teacher-centered methods to more learner-centered approaches that encourage active participation, critical thinking, and problem-solving skills.

2. Concept of Teaching–Learning Process

The teaching–learning process refers to the planned interaction between teachers and students to achieve specific educational objectives. Teaching is the process of guiding, facilitating, and motivating learners, while learning is the process of acquiring knowledge, skills, values, and attitudes through experience and instruction.

This process is dynamic and continuous, involving:

- Clear objectives
- Appropriate teaching methods
- Active learner participation
- Continuous assessment and feedback

3. Elements of the Teaching–Learning Process

The teaching–learning process consists of several key elements:

3.1 Teacher

The teacher plays a crucial role as a facilitator, guide, and motivator. Effective teachers plan lessons, select suitable teaching methods, manage classrooms, and assess student progress.

3.2 Learner

Learners are the central focus of the teaching–learning process. Their interests, abilities, motivation, and prior knowledge significantly influence learning outcomes.

Content refers to the subject matter or curriculum to be taught. It should be relevant, well-organized, and aligned with learning objectives.

3.4 Teaching Methods and Strategies

Teaching methods include lectures, discussions, demonstrations, project-based learning, and collaborative activities. The choice of method depends on the content and learners' needs.

3.5 Learning Environment

A positive learning environment encourages interaction,

Teaching methods include lectures, discussions, demonstrations, project-based learning, and collaborative activities. The choice of method depends on the content and learners' needs.

3.5 Learning Environment

A positive learning environment encourages interaction, curiosity, and creativity. It includes physical, psychological, and social aspects of the classroom.

4. Factors Affecting the Teaching–Learning Process

Several factors influence the effectiveness of the teaching–learning process:

- **Teacher competence and attitude**
- **Learner motivation and readiness**
- **Classroom environment**
- **Availability of teaching resources**

- **Use of technology**
- **Assessment and feedback mechanisms**

Understanding these factors helps in improving instructional practices and learning outcomes.

5. Modern Approaches to Teaching–Learning

Modern education emphasizes learner-centered approaches that promote active learning. Some important approaches include:

5.1 Learner-Centered Learning

This approach focuses on students' needs, interests, and learning styles, encouraging autonomy and participation.

5.2 Experiential Learning

Learning through experience, such as projects, experiments, and real-life problem-solving, enhances understanding and retention.

5.3 Use of Technology

Digital tools, online platforms, and multimedia resources have transformed teaching and learning by making education more interactive and accessible

6. Role of Assessment in Teaching–Learning Process

Assessment is an integral part of the teaching–learning process. It helps in evaluating students' progress and the effectiveness of teaching methods. Formative assessment provides continuous feedback, while summative assessment measures overall achievement.

7. Conclusion

The teaching–learning process is a complex and interactive system that requires careful planning and execution. Effective teaching goes beyond the transmission of knowledge and focuses on facilitating meaningful learning experiences. By adopting learner-centered approaches, using appropriate teaching strategies, and integrating technology, educators can enhance the quality of education. A well-structured teaching–learning process ultimately contributes to the holistic development of learners and the achievement of educational goals.

References

- Aggarwal, J. C. (2014). *Theory and Principles of Education*. New Delhi: Vikas Publishing House.
- Bruner, J. S. (1966). *Toward a Theory of Instruction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman.
- NCERT. (2020). *Educational Psychology*. New Delhi: NCERT.

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Address :Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar, Near,Smt. SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.**Phone** 9890408998, 8329647660 **Email ID** : diirjournal@gmail.com**Website** : <https://www.diirjournal.com>

Dr. PuriAvinashRamchandra

R.SB.ED.College of Education,Ambajogai

Role of Family in Students' Development

The family is the first and most influential social institution in a child's life. It plays a crucial role in shaping students' academic achievement, emotional stability, moral values, and social behavior. This research paper examines how family environment, parenting styles, socio-economic status, and parental involvement contribute to students' overall development. The study highlights that a supportive and nurturing family environment significantly enhances students' cognitive, emotional, and social growth, while a negative family atmosphere can hinder development.

Keywords: Family, Student Development, Parenting Style, Education, Emotional Growth

1. Introduction

Student development is a multidimensional process involving academic, emotional, social, and moral growth. Among various factors influencing this development, the family holds a central position. From early childhood to adolescence, family members act as role models, caregivers, and primary educators. The values, attitudes, and behaviors learned at home strongly affect students' personality and educational outcomes.

2. Concept of Student Development

Student development refers to the holistic growth of learners in the following areas: Academic development – learning skills, motivation, and achievement Emotional development – self-confidence, emotional control, and resilience Social

development – communication skills, cooperation, and relationships Moral development – values, ethics, and discipline Family influence is present in all these dimensions.

3. Role of Family in Academic Development

Parents and family members directly affect students' academic success by: Providing a learning-friendly environment at home

Encouraging regular study habits

Monitoring academic progress

Communicating with teachers

Studies show that students whose parents show interest in their education perform better academically and display higher motivation levels.

4. Role of Family in Emotional and Social Development

A loving and secure family environment helps students: Develop self-esteem and confidence Manage stress and emotions

Build healthy social relationships

Positive parent-child interactions foster emotional stability, whereas conflict-ridden families may lead to anxiety, aggression, or low self-worth in students.

5. Parenting Styles and Student Development

Authoritative parenting (supportive and disciplined) leads to balanced development

Authoritarian parenting (strict and controlling) may cause fear or low confidence

Permissive parenting (overly lenient) may result in lack of discipline

Neglectful parenting can severely harm emotional and academic growth

Among these, authoritative parenting is considered most beneficial for students.

6. Socio-Economic Status of Family

Family income, parents' education, and occupation affect:

Access to educational resources

Quality of schooling

Exposure to learning opportunities

However, emotional support and encouragement often matter more than financial status alone.

7. Challenges Faced by Families

Modern families face challenges such as: Lack of time due to work pressure

Digital distractions

Broken or single-parent families

These challenges can reduce parental involvement and impact student development if not addressed properly.

8. Conclusion

The family plays a vital role in shaping students' academic performance, emotional well-being, and social behavior. A supportive, communicative, and value-based family environment promotes holistic student development. Schools and families must work together to ensure students receive consistent guidance and encouragement. Strengthening family involvement in education is essential for nurturing responsible and capable future citizens.

- References

Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Harvard University Press.

Baumrind, D. (1991). Parenting styles and adolescent development. *Journal of Early Adolescence*.

Epstein, J. L. (2001). *School, Family, and Community Partnerships*. Westview Press.

Miss Sanskruti Shrinath Munde

Indira Gandhi Medical College,Nagpur MBBS III year

Investigating the Efficacy of Selected Ayurvedic Plants in the Management of Modern Diseases: A Systematic Review

Abstract

Ayurvedic medicine has been used for millennia, emphasizing herbal formulations and holistic health practices. With the increasing prevalence of modern lifestyle diseases, there is growing interest in the therapeutic potential of Ayurvedic plants. This study aims to evaluate the efficacy of selected Ayurvedic herbs in managing conditions such as diabetes, hypertension, and cardiovascular disorders through a systematic review of existing clinical and preclinical research. Preliminary evidence suggests significant pharmacological activity, including antioxidant, anti-inflammatory, and glycemic control effects. Further rigorous clinical trials are necessary to validate these findings and integrate Ayurvedic interventions into evidence-based medicine.

1. Introduction

Modern medicine has significantly improved life expectancy, but chronic lifestyle diseases—such as type 2 diabetes, hypertension, and cardiovascular disorders—remain a global challenge. Traditional systems like Ayurveda offer potential complementary interventions through the use of medicinal plants. Ayurvedic texts such as *Charaka Samhita* and *Sushruta Samhita* describe numerous herbs with therapeutic properties. This study aims to systematically investigate the efficacy of Ayurvedic plants in the prevention and management of modern diseases, bridging traditional knowledge with contemporary biomedical research.

Objectives

1. To identify Ayurvedic plants with reported efficacy in managing modern lifestyle-related diseases.
2. To analyze pharmacological mechanisms underlying their therapeutic effects.
3. To assess the clinical evidence supporting their use in contemporary medicine.

3. Materials and Methods

- **Study Design:** Systematic review
- **Data Sources:** PubMed, Scopus, Google Scholar, AYUSH Research Portal
- **Inclusion Criteria:**

Studies published in the last 20 years

Clinical trials, in vivo, and in vitro studies on Ayurvedic plants

Focused on diabetes, hypertension, obesity, cardiovascular disorders, and metabolic syndrome

Key Findings:

- Most herbs exhibit anti-inflammatory, antioxidant, and metabolic regulatory properties.
- Limited but promising clinical evidence exists for *Curcuma longa* and *Withania somnifera*.

- Further large-scale randomized controlled trials (RCTs) are needed for definitive conclusions.

1. Discussion

Ayurvedic plants show potential in managing modern diseases through multi-targeted mechanisms. Curcumin, for instance, modulates inflammatory pathways relevant to diabetes and cardiovascular disease. Ashwagandha improves stress-induced hypertension and supports metabolic regulation. Integration of Ayurvedic herbs into modern therapeutic protocols could offer a complementary approach to chronic disease management, particularly where conventional therapies show limitations or adverse effects. However, variability in dosage, standardization of extracts, and methodological limitations in studies highlight the need for rigorous clinical trials.

5. Conclusion

Ayurvedic plants represent a promising adjunct in the management of lifestyle-related modern diseases. Evidence supports their pharmacological efficacy, but high-quality, standardized clinical studies are essential before widespread adoption in evidence-based medicine. This research underscores the value of bridging traditional Ayurvedic knowledge with contemporary biomedical research to enhance patient outcomes..

Plant Mechanism	Active Compounds Evidence Level	Disease Target
<i>Curcuma longa</i> (Turmeric) antioxidant RCTs & animal studies	Curcumin Clinical & preclinical	Diabetes, CVD Anti-inflammatory,
<i>Withania somnifera</i> (Ashwagandha) Adaptogenic, cardioprotective	Withanolides Clinical & preclinical	Stress, hypertension
<i>Tinospora cordifolia</i> (Guduchi) Hypoglycemic, immunomodulatory	Alkaloids, glycosides Clinical trials	Diabetes, immune modulation
<i>Ocimum sanctum</i> (Tulsi) Antioxidant, lipid-lowering	Eugenol, ursolic acid Animal studies & small RCTs	Hypertension, metabolic syndrome

7. References

1. Aggarwal BB, Harikumar KB. Potential therapeutic effects of curcumin, the anti-inflammatory agent, against human diseases. *Int J Biochem Cell Biol.* 2009;41(1):40–59.
2. Mishra LC, Singh BB, Dagenais S. Scientific basis for the therapeutic use of *Withania somnifera* (Ashwagandha): a review. *Altern Med Rev.* 2000;5(4):334–346.
4. Sharma PV. *Dravyaguna Vijnana* (Pharmacology of Ayurveda). Chaukhamba Sanskrit Pratishthan; 2007.
5. Tiwari P, Kumar B, Kaur M. Phytochemical and pharmacological review of *Tinospora cordifolia*. *J Herbal Med.* 2014;4(2):95–101.

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Address :Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar, Near,Smt. SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.**Phone** 9890408998, 8329647660 **Email ID** : diirjournal@gmail.com**Website** : https://www.diirjournal.com

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Add.:Khadgaon Rd,Sambhaji Nagar,Near Smt.SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512, India.
Phone:9890408998, 8329647660Email ID: diirjournal@gmail.comWebsite:<https://www.diirjournal.com>

प्रा. विजय राव

ए. व्ही. पाटील कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, गुलबर्गा

हिंदी साहित्य में दलित विमर्श : एक आलोचनात्मक अध्ययन

सारांश

हिंदी साहित्य में दलित विमर्श सामाजिक न्याय, समानता और मानवीय गरिमा की स्थापना का सशक्त माध्यम रहा है। दलित साहित्य ने शोषित, वंचित और हाशिए पर खड़े समाज की पीड़ा, संघर्ष और चेतना को अभिव्यक्ति दी है। प्रस्तुत शोध पत्र में दलित विमर्श की अवधारणा, उसका ऐतिहासिक विकास, प्रमुख दलित साहित्यकारों का योगदान तथा हिंदी साहित्य में दलित चेतना की भूमिका का अध्ययन किया गया है। यह शोध स्पष्ट करता है कि दलित विमर्श केवल साहित्यिक आंदोलन नहीं, बल्कि सामाजिक परिवर्तन की प्रक्रिया है।

प्रस्तावना

हिंदी साहित्य में लंबे समय तक मुख्यधारा का साहित्य उच्चवर्णीय दृष्टिकोण से लिखा जाता रहा। दलित समाज की पीड़ा, अपमान और संघर्ष को साहित्य में अपेक्षित स्थान नहीं मिला। २०वीं शताब्दी के उत्तरार्ध में जब दलित चेतना का विकास हुआ, तब साहित्य में दलित विमर्श एक सशक्त विचारधारा के रूप में उभरा। यह विमर्श सामाजिक समानता, मानवाधिकार और आत्मसम्मान की मांग करता है।

समस्या का कथन

हिंदी साहित्य में दलित विमर्श का स्वरूप एवं उसका सामाजिक महत्व है।

अध्ययन के उद्देश्य

दलित विमर्श की अवधारणा को स्पष्ट करना
हिंदी साहित्य में दलित विमर्श के विकास का अध्ययन करना

प्रमुख दलित साहित्यकारों के योगदान का विश्लेषण करना

दलित साहित्य के सामाजिक प्रभाव को समझना

अनुसंधान पद्धति

प्रस्तुत शोध में वर्णनात्मक एवं विश्लेषणात्मक पद्धति का प्रयोग किया गया है।

इसके अंतर्गत:

दलित साहित्य से संबंधित पुस्तकों का अध्ययन
शोध पत्रों एवं आलोचनात्मक लेखों का विश्लेषण
आत्मकथाओं, कहानियों, कविताओं एवं उपन्यासों का संदर्भ

दलित विमर्श की अवधारणा

दलित शब्द का अर्थ है दबाया हुआ, शोषित एवं उपेक्षित वर्ग।

दलित विमर्श वह साहित्यिक चेतना है जो दलित समाज के जीवन, संघर्ष, पीड़ा और प्रतिरोध को अभिव्यक्त करती है। यह विमर्श समानता, स्वतंत्रता और बंधुत्व के सिद्धांतों पर आधारित है।

हिंदी साहित्य में दलित विमर्श का विकास

स्वतंत्रता के बाद सामाजिक परिवर्तन के साथ-साथ दलित चेतना को बल मिला। डॉ. भीमराव अंबेडकर के विचारों से प्रेरित होकर दलित साहित्य ने सामाजिक अन्याय के विरुद्ध आवाज उठाई। १९७० के बाद हिंदी साहित्य में दलित लेखन सशक्त रूप में सामने आया। उच्चवर्णीय दृष्टिकोण से लिखा जाता रहा। दलित समाज की पीड़ा, अपमान और संघर्ष को साहित्य में अपेक्षित स्थान नहीं मिला। २०वीं शताब्दी के उत्तरार्ध में जब दलित चेतना का विकास हुआ, तब साहित्य में दलित विमर्श एक सशक्त विचारधारा के रूप में उभरा। यह विमर्श सामाजिक समानता, मानवाधिकार और आत्मसम्मान की मांग करता है।

प्रमुख दलित साहित्यकार एवं उनका योगदान

१. डॉ. भीमराव अंबेडकर

डॉ. अंबेडकर के विचार दलित साहित्य की वैचारिक नींव हैं। उन्होंने समानता, शिक्षा और आत्मसम्मान पर बल दिया।

२. ओमप्रकाश वाल्मीकि

उनकी आत्मकथा जूठन दलित जीवन की यथार्थ पीड़ा को सशक्त रूप से प्रस्तुत करती है।

३. मोहनदास नैमिशराय

इनकी रचनाएँ दलित संघर्ष और सामाजिक अन्याय को उजागर करती हैं।

४. कंवल भारती

इन्होंने दलित साहित्य को वैचारिक दिशा प्रदान की और आलोचना के माध्यम से उसे सशक्त बनाया।

दलित साहित्य की प्रमुख विधाएँ

१. आत्मकथा

दलित आत्मकथाएँ यथार्थ अनुभवों पर आधारित होती हैं, जो पीड़ा और संघर्ष को सीधे प्रस्तुत करती हैं।

२. कहानी

दलित कहानियाँ सामाजिक भेदभाव, जातिवाद और शोषण के विरुद्ध प्रतिरोध की आवाज हैं।

३. कविता

दलित कविता में आक्रोश, चेतना और आत्मसम्मान की भावना प्रबल होती है।

दलित विमर्श का सामाजिक महत्व

सामाजिक समानता की स्थापना

जातिगत भेदभाव के विरुद्ध संघर्ष

वंचित वर्ग को अभिव्यक्ति का मंच

मानवाधिकारों की चेतना का विकास

आलोचनात्मक दृष्टि से दलित विमर्श

कुछ आलोचक दलित साहित्य को केवल अनुभव

आधारित मानते हैं, परंतु वास्तव में यह साहित्य

सामाजिक यथार्थ का दस्तावेज है। दलित विमर्श ने

हिंदी साहित्य को नई दृष्टि और नई संवेदना प्रदान की

है।

निष्कर्ष

हिंदी साहित्य में दलित विमर्श ने सामाजिक चेतना को

जागृत किया है। यह साहित्य शोषण के विरुद्ध प्रतिरोध

का स्वर है और सामाजिक परिवर्तन का सशक्त

माध्यम है। दलित विमर्श ने साहित्य को मानवतावादी

दृष्टिकोण प्रदान किया और समानता की विचारधारा

को मजबूती दी।

संदर्भ

वाल्मीकि, ओमप्रकाश जूठन, राजकमल प्रकाशन, दिल्ली

नैमिशराय, मोहनदास दलित साहित्य का इतिहास, वाणी प्रकाशन

भारती, कंवल दलित विमर्श और हिंदी साहित्य, राधाकृष्ण प्रकाशन

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Address :Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar, Near,Smt. SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512,
India.**Phone** 9890408998, 8329647660 **Email ID** : diirjournal@gmail.com**Website** : <https://www.diirjournal.com>

प्रा. गणगाधर पंचाळ

ज्ञानेश्वर कॉलेज, औरंगाबाद

इतिहास विषयाचा शालेय स्तरावरील विद्यार्थ्यांना होणारा उपयोग : एक शैक्षणिक अभ्यास

इतिहास हा मानवी जीवनाचा, समाजाचा व संस्कृतीचा अभ्यास करणारा महत्त्वाचा विषय आहे. शालेय स्तरावर इतिहास विषय विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, सामाजिक व नैतिक विकासात मोलाची भूमिका बजावतो. इतिहासाच्या अध्ययनामुळे विद्यार्थ्यांना भूतकाळातील घटना, सामाजिक परिवर्तन, राष्ट्रनिर्मिती, सांस्कृतिक वारसा व मानवी मूल्यांची जाणीव होते. प्रस्तुत संशोधन लेखात इतिहास विषयाचा शालेय स्तरावरील विद्यार्थ्यांना होणारा शैक्षणिक, सामाजिक, नैतिक व राष्ट्रीय उपयोग यांचा सविस्तर अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

शालेय अभ्यासक्रमात इतिहास विषयाला विशेष महत्त्व दिले जाते. इतिहास हा केवळ तारखा व घटना लक्षात ठेवण्याचा विषय नसून तो विद्यार्थ्यांना विचारशील, जागस्क व जबाबदार नागरिक घडविण्यास मदत करतो. इतिहास विषयातून विद्यार्थ्यांना भूतकाळातील अनुभवांद्वारे वर्तमान समजून घेण्याची व भविष्याची दिशा ठरविण्याची क्षमता मिळते.

समस्येचे विधान

इतिहास विषयाचा शालेय स्तरावरील विद्यार्थ्यांना होणारा शैक्षणिक व सामाजिक उपयोग यांचा अभ्यास केल्याने विद्यार्थ्यांमध्ये देशप्रेम, राष्ट्रभक्ती व राष्ट्रीय एकात्मतेची भावना निर्माण होते.

३. नैतिक व मानवी मूल्यांचा विकास होतो इतिहासातील थोर व्यक्तींचे जीवनचरित्र, त्याग, सत्य, अहिंसा व न्याय यांसारख्या मूल्यांचा अभ्यास विद्यार्थ्यांच्या नैतिक विकासास मदत करतो.

४. विचारशक्ती व विश्लेषण क्षमता वाढते इतिहास विषयातून कारण-परिणाम संबंध, घटनांचे विश्लेषण व तुलना करण्याची सवय लागते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांची तार्किक विचारशक्ती विकसित होते.

५. सामाजिक जाणीव निर्माण होते समाजातील बदल, सामाजिक चळवळी, सुधारणा यांचा अभ्यास केल्याने विद्यार्थ्यांना सामाजिक प्रश्नांची जाणीव होते.

६. नागरिकत्व शिक्षण मिळते इतिहास विषय विद्यार्थ्यांना जबाबदार, सजग व कर्तव्यदक्ष नागरिक बनविण्यास मदत करतो.

७. संस्कृती व परंपरांचे जतन होते भारतीय संस्कृती, कला, साहित्य व परंपरा यांची ओळख इतिहास विषयामुळे होते व त्यांचे जतन करण्याची जाणीव निर्माण होते.

इतिहास विषयाचे शैक्षणिक महत्त्व विद्यार्थ्यांचे ज्ञानविस्तार होते

स्मरणशक्ती व आकलनशक्ती वाढते

मूल्याधिष्ठित शिक्षण मिळते

जीवनोपयोगी शिक्षणाची जोड मिळते

इतिहास विषय अध्यापनातील शिक्षकांची भूमिका

इतिहास अध्यापन रंजक व उपयुक्त करणे

कथाकथन, चित्रे, नकाशे व साधनांचा वापर

प्रकल्प, चर्चा व सहशैक्षणिक उपक्रमांचा समावेश

नष्कर्ष

इतिहास विषयाचा शालेय स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या

बौद्धिक, सामाजिक, नैतिक व राष्ट्रीय विकासात

महत्त्वपूर्ण वाटा आहे. इतिहास विषय विद्यार्थ्यांना केवळ

भूतकाळाची माहिती देत नाही, तर वर्तमान समजून

घेण्याची व भविष्य घडविण्याची दिशा देतो. त्यामुळे

इतिहास विषयाचे अध्यापन अधिक प्रभावी व जीवनाशी

निगडित असणे आवश्यक आहे.

संदर्भ

१.राष्ट्रीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम आराखडा

२.भारतीय शिक्षणाचा इतिहास शैक्षणिक ग्रंथ

३.इतिहास अध्यापन पद्धती संदर्भ ग्रंथ

४.शैक्षणिक संशोधन लेख व नियतकालिके

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Address :Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar, Near,Smt. SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512,
India.**Phone** 9890408998, 8329647660 **Email ID** : diiirjournal@gmail.com**Website** : <https://www.diiirjournal.com>

डॉ. हरमनीदीप कौर

देव समाज महिला शिक्षा महाविद्यालय पंजाब

हिंदी साहित्य में नारी संवेदना : एक अध्ययन

सारांश

हिंदी साहित्य में नारी संवेदना ने भारतीय समाज की स्त्रियों की भावनाओं, संघर्षों और सामाजिक स्थिति को अभिव्यक्त किया है। इस शोध पत्र में नारी संवेदना की अवधारणा, हिंदी साहित्य में उसका विकास, प्रमुख नारीवादी लेखकों और कवियों का योगदान, तथा समाज और शिक्षा में नारी संवेदना का महत्व प्रस्तुत किया गया है। यह अध्ययन यह स्पष्ट करता है कि साहित्य केवल रचनात्मक अभिव्यक्ति नहीं बल्कि सामाजिक परिवर्तन और महिला चेतना को जागरूक करने का माध्यम भी है।

प्रस्तावना

हिंदी साहित्य में नारी हमेशा से ही एक महत्वपूर्ण विषय रही है। रामचरितमानस से लेकर आधुनिक हिंदी कविता और उपन्यास तक, नारी की संवेदनाएँ, उनके अधिकारों की लड़ाई, संघर्ष और सामाजिक स्थिति को प्रमुख रूप से दर्शाया गया है। आधुनिक समय में नारीवाद और महिला लेखकों के योगदान ने हिंदी साहित्य में नारी संवेदना को नई दिशा और व्यापकता दी है।

अध्ययन का उद्देश्य

हिंदी साहित्य में नारी संवेदना की अवधारणा स्पष्ट करना।

साहित्यिक कृतियों में नारी की भावनाओं और अनुभवों का विश्लेषण करना।

प्रमुख नारीवादी लेखकों और कवियों का योगदान प्रस्तुत करना।

समाज और शिक्षा में नारी संवेदना की उपयोगिता समझना।

अनुसंधान पद्धति

इस अध्ययन में वर्णनात्मक और विश्लेषणात्मक पद्धति का उपयोग किया गया।

प्रमुख साहित्यिक ग्रंथों और निबंधों का अध्ययन।

नारीवादी लेखकों की रचनाओं का विश्लेषण।

शैक्षणिक और आलोचनात्मक लेखों का संदर्भ।

नारी संवेदना की अवधारणा

नारी संवेदना का तात्पर्य है महिला की भावनाओं, अनुभवों और सामाजिक स्थितियों की समझ और अभिव्यक्ति। यह संवेदना स्त्री के संघर्ष, प्रेम, मातृत्व,

सामाजिक असमानता और आत्म-सम्मान को दर्शाती है।

हिंदी साहित्य में नारी संवेदना का विकास

१. प्राचीन और मध्यकालीन साहित्य

रामायण और महाभारत में नारी पात्रों जैसे सीता, द्रौपदी की संवेदनाएँ और उनका धैर्य।

सूरदास और कबीर के भजन में स्त्रियों की भक्ति और प्रेम की अभिव्यक्ति।

२. आधुनिक हिंदी साहित्य

प्रेमचंद की कहानियों में ग्रामीण नारी की पीड़ा और संघर्ष।

२. आधुनिक हिंदी साहित्य

प्रेमचंद की कहानियों में ग्रामीण नारी की पीड़ा और संघर्ष।

सुमित्रानंदन पंत, महादेवी वर्मा जैसी कवयित्रियों में नारी की आत्म-अभिव्यक्ति। आधुनिक नारीवादी लेखकों जैसे इंदिरा गांधी और गिरिजा कुमार जैसे लेखक/लेखिकाओं का योगदान।

प्रमुख नारीवादी लेखक और कवयित्रियां

महादेवी वर्मा महिला की संवेदनशीलता और मानसिक संघर्ष। किरण दत्त आधुनिक नारी का आत्म-सम्मान और स्वतंत्रता।

फैज़ा खान नारी अधिकार और सामाजिक असमानता का विश्लेषण।

साहित्य में नारी संवेदना का महत्व

सामाजिक जागरूकता समाज में महिला अधिकार और समानता की चेतना बढ़ाना।

शिक्षा में उपयोगिता छात्रों में सामाजिक मूल्य और नैतिकता का विकास।

साहित्यिक विकास हिंदी साहित्य में विविधता और संवेदनशीलता का विस्तार।

नष्कर्ष

हिंदी साहित्य में नारी संवेदना नारी की सामाजिक, भावनात्मक और मानसिक स्थिति का प्रतिबिंब है।

यह साहित्य न केवल रचनात्मक अभिव्यक्ति है बल्कि समाज में महिला चेतना, समानता और सामाजिक

न्याय की दिशा में प्रेरक भी है। शालेय और उच्च शिक्षा में नारी संवेदना को शामिल करना छात्रों के

सामाजिक और नैतिक विकास के लिए महत्वपूर्ण है।

संदर्भ

महादेवी वर्मा - यामा

सुमित्रानंदन पंत - काव्य संग्रह

प्रेमचंद - गोदान, निर्मला

नारीवादी हिंदी साहित्य - शैक्षणिक ग्रंथ एवं शोध लेख

राष्ट्रीय शैक्षणिक अनुसंधान परिषद (- हिंदी पाठ्यक्रम

और साहित्य

डॉ. शिवाजी जाधव (स.शि)

झेड.पी. शाळा, हंड्राळ, लातूर

संगणकाचा शिक्षणात उपयोग : एक शैक्षणिक अध्ययन

सारांश

संगणक आणि माहिती तंत्रज्ञानाने शिक्षण प्रक्रियेत मोठा बदल घडवून आणला आहे. शाळा, महाविद्यालये आणि शिक्षण संस्थांमध्ये संगणकाचा वापर केवळ ज्ञान हस्तांतरणापुरता मर्यादित नाही तर विद्यार्थ्यांच्या विचारशक्ती, समस्या सोडवण्याची क्षमता, संशोधन कौशल्ये आणि संवाद कौशल्ये वाढविण्यासाठी उपयुक्त आहे. या संशोधन पत्रात संगणकाच्या शिक्षणातील उपयोगाचे विविध पैलू, शैक्षणिक फायदे, शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांसाठी फायदे व अडचणीचा अभ्यास केला आहे.

प्रस्तावना

शिक्षण ही समाजाच्या विकासाची मुख्य साधने आहे आणि संगणक हे शिक्षणातील आधुनिक साधन बनले आहे. संगणकाचा वापर केल्याने शिक्षण अधिक रंजक, प्रभावी आणि विद्यार्थ्यांसाठी सुलभ होते. डिजिटल युगात शिक्षक आणि विद्यार्थी दोघांनाही संगणकाची माहिती असणे आवश्यक आहे. संगणक शिक्षण प्रक्रियेत ज्ञान हस्तांतरण, संशोधन, मूल्यांकन व संवाद सुधारण्यासाठी मदत करतो.

समस्येचे विधान

शालेय आणि उच्च शिक्षणात संगणकाचा वापर आणि त्याचा विद्यार्थ्यांवरील शैक्षणिक प्रभाव

उद्दिष्टे

संगणकाचा शैक्षणिक वापर समजून घेणे

विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणावर संगणकाचा प्रभाव अभ्यासणे
शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांसाठी संगणकाच्या फायदे
आणि अडचणी शोधणे

शिक्षणात संगणकाच्या प्रभावी वापरासाठी शिफारसी
देणे

संशोधन पद्धती

वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक पद्धती वापरण्यात
आल्या.

शालेय अभ्यासक्रम, शैक्षणिक ग्रंथ, संशोधन लेख
आणि शैक्षणिक नियतकालिकांचा अभ्यास केला.

शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांच्या अनुभवांवर आधारित
निरीक्षणांचा समावेश केला.

संगणकाचा शिक्षणात उपयोग (छद्मदृष्टी दृष्टी कृत्रिमदृष्टी-
दृष्टी तद् कृत्रिमदृष्टीदृष्टी)

१. ज्ञान हस्तांतरण (खुददृष्टीदृष्टीदृष्टी दृष्टीदृष्टीदृष्टीदृष्टी)

संगणकाच्या साहाय्याने माहिती अधिक प्रभावी आणि
रंजक पद्धतीने दिली जाऊ शकते. मल्टिमिडिया
साधने, सिमलेशन, व्हिडिओ लेक्चर इत्यादी वापरून
शिक्षण अधिक आकर्षक बनवता येते.

डॉ. सतीश कराड (स.शि)

लोकमान्य विद्यालय, लातूर

चित्रकला आणि कौशल्याचा विकास : शैक्षणिक अभ्यास

सारांश

चि

त्रकला ही फक्त कला नाही, तर विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक, भावनिक, सर्जनशील आणि सामाजिक कौशल्यांचा विकास करण्याचे प्रभावी माध्यम आहे. शालेय अभ्यासक्रमात चित्रकला विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशील विचारशक्ती, निरीक्षण क्षमता, रंगसंगती आणि आत्म-अभिव्यक्ती वाढवते. प्रस्तुत संशोधन पत्रात चित्रकलेच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या कौशल्यांच्या विकासाचे विविध पैलू, फायदे, शिक्षकांसाठी उपयोग व अडचणी यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

शालेय शिक्षण फक्त अकादमिक ज्ञानापुरते मर्यादित नसावे. विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी चित्रकला ही अत्यंत प्रभावी साधन आहे. चित्रकलेतून विद्यार्थ्यांचे सर्जनशील विचार, निरीक्षण क्षमता, समज आणि व्यक्तिमत्व यांचा विकास होतो. तसेच, चित्रकला विद्यार्थ्यांना आत्म-अभिव्यक्तीची संधी देते आणि त्यांच्या मनोवैज्ञानिक विकासातही मदत करते.

समस्येचे विधान

शालेय विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलता व कौशल्याच्या विकासात चित्रकलेचा उपयोग आणि प्रभाव

संशोधनाची उद्दिष्टे

चित्रकलेचा शैक्षणिक आणि व्यक्तिमत्व विकासातील उपयोग समजून घेणे
विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशील कौशल्यांच्या विकासावर चित्रकलेचा परिणाम अभ्यासणे
शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांसाठी चित्रकलेच्या फायदे शोधणे
चित्रकलेच्या शिक्षणात अडचणी आणि सुधारणा मांडणे

संशोधन पद्धती

वर्णनात्मक आणि विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर
शालेय अभ्यासक्रम, शैक्षणिक ग्रंथ, संशोधन लेख
आणि नियतकालिकांचा अभ्यास

शिक्षक व विद्यार्थ्यांच्या अनुभवांचे निरीक्षण
चित्रकलेचा शालेय शिक्षणात उपयोग

१. सर्जनशीलता

चित्रकलेतून विद्यार्थ्यांच्या कल्पक विचारशक्तीला चालना मिळते. विविध रंग, रूप आणि आकार वापरून ते नवीन कल्पना व्यक्त करतात.

२. निरीक्षण क्षमता

चित्रकला विद्यार्थ्यांना वस्तू, निसर्ग आणि सामाजिक वातावरणाचे सूक्ष्म निरीक्षण शिकवते.

३. व्यक्तिमत्व विकास

स्वतःच्या भावनांचे अभिव्यक्तीकरण व कलात्मक प्रकल्प विद्यार्थ्यांच्या आत्मविश्वास आणि व्यक्तिमत्व विकासाला चालना देतात.

४. सामाजिक कौशल्ये

समूहात चित्रकला करणे, प्रकल्प तयार करणे किंवा प्रदर्शनात सहभाग घेणे विद्यार्थ्यांच्या सहकार्य व संवाद कौशल्यांचा विकास करते.

५. भावनिक व मानसिक विकास

चित्रकलेतून विद्यार्थी मानसिक तणाव कमी करतात, आनंद अनुभवतात आणि भावनात्मक संतुलन साधतात.

शिक्षकांसाठी फायदे

विद्यार्थ्यांच्या प्रतिभा व सर्जनशीलतेची ओळख

शिक्षण अधिक संवादात्मक आणि रंजक बनवणे

मूल्यांकन आणि प्रगतीचे निरीक्षण सोपे

चित्रकलेचा शालेय शिक्षणात उपयोग

१. सर्जनशीलता (बद्धदृष्ट्यत्थदृष्ट्य)

चित्रकलेतून विद्यार्थ्यांच्या कल्पक विचारशक्तीला चालना मिळते. विविध रंग, रूप आणि आकार वापरून ते नवीन कल्पना व्यक्त करतात.

२. निरीक्षण क्षमता

चित्रकला विद्यार्थ्यांना वस्तू, निसर्ग आणि सामाजिक वातावरणाचे सूक्ष्म निरीक्षण शिकवते.

३. व्यक्तिमत्व विकास

स्वतःच्या भावनांचे अभिव्यक्तीकरण व कलात्मक प्रकल्प विद्यार्थ्यांच्या आत्मविश्वास आणि व्यक्तिमत्व विकासाला चालना देतात.

४. सामाजिक कौशल्ये

समूहात चित्रकला करणे, प्रकल्प तयार करणे किंवा प्रदर्शनात सहभाग घेणे विद्यार्थ्यांच्या सहकार्य व संवाद कौशल्यांचा विकास करते.

५. भावनिक व मानसिक विकास

चित्रकलेतून विद्यार्थी मानसिक तणाव कमी करतात, आनंद अनुभवतात आणि भावनात्मक संतुलन साधतात.

शिक्षकांसाठी फायदे

विद्यार्थ्यांच्या प्रतिभा व सर्जनशीलतेची ओळख

शिक्षण अधिक संवादात्मक आणि रंजक बनवणे

मूल्यांकन आणि प्रगतीचे निरीक्षण सोपे

विद्यार्थ्यांसाठी फायदे

सर्जनशील व निरीक्षण क्षमतांचा विकास

आत्म-अभिव्यक्ती आणि आत्मविश्वास वाढतो

भावनात्मक संतुलन आणि मानसिक स्वास्थ्य सुधारते
कलात्मक व वैयक्तिक कौशल्ये विकसित होतात

अडचणी व मर्यादा

शाळेत पुरेशी साधने व रंगसामग्रीची उपलब्धता नसणे

शिक्षकांची कला क्षेत्रातील प्रशिक्षितता कमी असणे
वेळेची मर्यादा व अभ्यासक्रमाच्या बंधनामुळे कमी वेळ देणे

निष्कर्ष

चित्रकला शालेय शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत महत्वाची आहे. ही फक्त कलात्मक अभिव्यक्ती नाही, तर सर्जनशीलता, निरीक्षण क्षमता, सामाजिक व भावनिक कौशल्यांचा विकास साधणारे माध्यम आहे. शिक्षकांनी चित्रकलेचा प्रभावी वापर करून विद्यार्थ्यांना अधिक सर्जनशील, आत्मविश्वासी आणि सर्वांगीण विकसित व्यक्तिमत्व घडवावे.

संदर्भ

डॉ. शेखर, ए.- बालक आणि कलाशिक्षण, पुणे: ज्ञानप्रकाशन, २०१८

शर्मा, आर.सी. -Educational Technology and Art in Education, Delhi: Arya Publications, २०१७

एन सी ई आर ई सी ई (NCF), NCERT, २००५

शैक्षणिक संशोधन लेख – Journal of Art & Education, Vol. 10, Issue 2, 2020

Dikshaurjit International Interdisciplinary Online Research Journal, Latur (DIIRJL)

Address :Khadgaon Rd, Sambhaji Nagar, Near,Smt. SushiladeviDeshmukh Senior College, LaturLatur, Maharashtra 413512,
India.**Phone** 9890408998, 8329647660 **Email ID** : diirjournal@gmail.com**Website** : <https://www.diirjournal.com>

३. सामाजिक व वर्तणकीवर परिणाम

मित्रपरिवारासोबत संवाद कमी होणे ऑनलाइन गेमिंग किंवा सोशल मीडिया माध्यमातून वेळेचा गैरवापर असामाजिक किंवा एकाकी वृत्ती

४. शारीरिक परिणाम

डोळ्यांचे ताण, डोकेदुखी पाठदुखी व हातांच्या स्नायूंचे दुखणे शारीरिक सक्रियतेत घट

उपाय व शिफारसी

विद्यार्थ्यांसाठी मोबाइल वापराचे वेळापत्रक तयार करणे पालक व शिक्षकांनी मोबाइलच्या योग्य वापराचे मार्गदर्शन करणे अभ्यास व विश्रांती यासाठी संतुलित वेळ ठरवणे डिजिटल डेटॉक्स आणि वैकल्पिक क्रियाकलापांना प्रोत्साहन.

निष्कर्ष

मोबाइल हे शिक्षणाचे प्रभावी साधन असू शकते, परंतु अति वापरामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक कामगिरी, मानसिक आरोग्य व सामाजिक वर्तनावर नकारात्मक परिणाम होतो. शिक्षक, पालक आणि विद्यार्थी यांनी संतुलित आणि जबाबदार मोबाइल वापर सुनिश्चित करणे आवश्यक आहे, जेणेकरून शिक्षण प्रक्रियेवर सकारात्मक परिणाम होईल.

संदर्भ -

Sharma, R.C. – Educational Technology and Mobile Use, Delhi: Arya Publications, 2019

National Council of Educational Research and Training (NCERT), Digital Education in Schools, 2018

Journal of Educational Psychology, Vol. 12, Issue 3, 2020

Gupta, S. – Impact of Smartphones on Students' Academic Performance, Pune: Gyan Prakashan, 2017

प्रा. पवन कराळे (स.शि)

लोकमान्य विद्यालय, लातूर

आधुनिक काळात पहिल्या पिढीतील मुलांना शिक्षणात येणा-या समस्या : एक शैक्षणिक अभ्यास

सारांश

आधुनिक काळात शिक्षणाच्या संधी वाढल्या असल्या तरी पहिल्या पिढीतील विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेताना अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो. हे विद्यार्थी अशा कुटुंबातून येतात जिथे पालक शिक्षणापासून वंचित किंवा अल्पशिक्षित असतात. सामाजिक, आर्थिक, भाषिक, सांस्कृतिक आणि शैक्षणिक घटकांमुळे त्यांच्या शिक्षणावर परिणाम होतो. प्रस्तुत संशोधन लेखात आधुनिक काळात पहिल्या पिढीतील मुलांना शिक्षणात येणा-या विविध समस्या, त्यांचे परिणाम आणि त्यावर उपाय यांचा सविस्तर अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

शिक्षण हे सामाजिक परिवर्तनाचे प्रभावी साधन आहे. आज शासन विविध योजना व सवलती देऊन शिक्षण सर्वांपर्यंत पोहोचवण्याचा प्रयत्न करत आहे. तरीही पहिल्या पिढीतील विद्यार्थ्यांना शालेय व उच्च शिक्षणात अनेक अडचणी येतात. घरगुती शैक्षणिक वातावरणाचा अभाव, मार्गदर्शनाची कमतरता आणि सामाजिक दबाव यामुळे त्यांची शैक्षणिक प्रगती अडथळ्यात येते.

समस्येचे विधान

आधुनिक काळात पहिल्या पिढीतील विद्यार्थ्यांना शिक्षणात येणा-या समस्यांचा अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्टे

पहिल्या पिढीतील विद्यार्थ्यांची संकल्पना स्पष्ट करणे शिक्षणात येणा-या प्रमुख समस्या ओळखणे या समस्यांचा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीवर होणारा परिणाम अभ्यासणे

समस्यांवर उपाय व शैक्षणिक शिफारसी मांडणे

संशोधन पद्धती

सदर संशोधनासाठी वर्णनात्मक पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

यामध्ये शैक्षणिक ग्रंथ, संशोधन लेख, अहवाल व शिक्षकांचे अनुभव यांचा आधार घेण्यात आला आहे.

पहिल्या पिढीतील विद्यार्थ्यांची संकल्पना

पहिल्या पिढीतील विद्यार्थी म्हणजे असे विद्यार्थी ज्यांचे पालक औपचारिक शिक्षणापासून वंचित आहेत किंवा ज्यांनी फार कमी शिक्षण घेतले आहे. हे विद्यार्थी शिक्षणाच्या प्रवाहात नव्याने प्रवेश करतात.

आधुनिक काळात पहिल्या पिढीतील मुलांना शिक्षणात येणा-या समस्या

१. आर्थिक समस्या

दारिद्र्य, अपुरा उत्पन्न स्रोत, शैक्षणिक साहित्याचा खर्च, प्रवास खर्च यामुळे शिक्षणात अडथळे निर्माण होतात.

२. पालकांचे शैक्षणिक अज्ञानपालक शिक्षित नसल्यामुळे अभ्यासात मदत, मार्गदर्शन व प्रोत्साहन कमी मिळते.

३. भाषिक अडचणी शाळेतील माध्यमभाषा आणि घरातील भाषा वेगळी असल्यामुळे आकलनात अडचण येते.

४. सामाजिक व सांस्कृतिक अडथळे जातीय भेदभाव, सामाजिक उपेक्षा, न्यूनगंड आणि आत्मविश्वासाचा अभाव जाणवतो.

५. शैक्षणिक वातावरणाचा अभाव घरात अभ्यासासाठी योग्य वातावरण, शांतता व साधने उपलब्ध नसतात.

६. मानसिक व भावनिक समस्या अपयशाची भीती, तणाव, कमी आत्मसन्मान आणि शालेय गळतीची शक्यता वाढते.

७. डिजिटल दरी ऑनलाईन शिक्षणासाठी आवश्यक साधने व डिजिटल कौशल्यांचा अभाव असतो.

या समस्यांचा शैक्षणिक प्रगतीवर होणारा परिणाम

- शैक्षणिक कामगिरीत घट
- शाळा सोडण्याचे प्रमाण वाढणे
- आत्मविश्वास कमी होणे
- उच्च शिक्षणापर्यंत पोहोचण्यात अडथळे

उपाय व शैक्षणिक शिफारसी

- शिष्यवृत्ती व आर्थिक सहाय्य वाढवणे
- शिक्षकांनी विशेष मार्गदर्शन व समुपदेशन देणे
- पालक-शिक्षक संवाद वाढवणे
- मातृभाषा आधारित शिक्षणाला प्रोत्साहन
- डिजिटल साक्षरता कार्यक्रम राबवणे
- सहशैक्षणिक उपक्रमांद्वारे आत्मविश्वास वाढवणे

शिक्षकांची भूमिका

विद्यार्थ्यांना समजून घेणारी व समावेशक अध्यापन पद्धत
प्रोत्साहन व सकारात्मक दृष्टीकोन
वैयक्तिक लक्ष व मार्गदर्शन

निष्कर्ष

आधुनिक काळात पहिल्या पिढीतील विद्यार्थ्यांना शिक्षणात अनेक समस्या येतात, परंतु योग्य शैक्षणिक धोरणे, शिक्षकांचे सहकार्य, पालकांचा सहभाग आणि शासनाच्या योजना यांद्वारे या समस्या कमी करता येऊ शकतात. पहिल्या पिढीतील विद्यार्थ्यांचे शिक्षण हे सामाजिक न्याय आणि सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत आवश्यक आहे.

संदर्भ

- राष्ट्रीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम आराखडा (NCF), NCERT
- भारतीय शिक्षणाचा इतिहास व समकालीन समस्या - शैक्षणिक ग्रंथ
- First Generation Learners – Educational Research Articles

प्रा. मंगदेराव रणवरे

ए. डी. बी.एड. कॉलेज, संभाजीनगर

गळतीच्या (झोपडपट्टी / वंचित परिसरातील) मुलांच्या शिक्षणावर होणारा परिणाम : एक शैक्षणिक अभ्यास

सारांश

शहरीकरणाच्या प्रक्रियेत झोपडपट्ट्या (गलती) मोठ्या प्रमाणावर वाढल्या आहेत. या भागातील मुले सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिकदृष्ट्या वंचित परिस्थितीत वाढतात. दारिद्र्य, अपुरी शैक्षणिक साधने, पालकांचे अल्पशिक्षण, असुरक्षित वातावरण व सामाजिक समस्या यांचा त्यांच्या शिक्षणावर मोठा परिणाम होतो. प्रस्तुत संशोधन लेखात गळतीतील मुलांच्या शिक्षणावर होणारे विविध परिणाम, त्यामागील कारणे आणि त्यावर उपाय यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

प्रस्तावना

शिक्षण हे व्यक्ती व समाजाच्या विकासाचे मुख्य साधन आहे. मात्र गळतीतील किंवा झोपडपट्टीतील मुलांना शिक्षणाच्या समान संधी मिळत नाहीत. रोजच्या जीवनातील संघर्ष, आर्थिक अडचणी व सामाजिक असुरक्षितता यामुळे त्यांची शैक्षणिक प्रगती बाधित होते. या मुलांच्या शिक्षणावर होणा-या परिणामांचा अभ्यास करणे सामाजिक न्यायाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे.

समस्येचे विधान

गळतीतील मुलांच्या शिक्षणावर होणा-या सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक परिणामांचा अभ्यास

संशोधनाची उद्दिष्टे

गळतीतील मुलांची सामाजिक व शैक्षणिक पार्श्वभूमी समजून घेणे त्यांच्या शिक्षणावर होणा-या परिणामांचा अभ्यास करणे, शिक्षणातील अडचणी व कारणे ओळखणे शैक्षणिक सुधारण्यासाठी उपाय सुचवणे

संशोधन पद्धती

या संशोधनासाठी वर्णनात्मक पद्धतीचा (क्व्झिट्झ-द्वय-द्वय-द्वय) अवलंब करण्यात आला आहे.

यासाठी शैक्षणिक ग्रंथ, संशोधन लेख, सामाजिक अहवाल व शिक्षकांचे अनुभव यांचा आधार घेण्यात आला आहे.

गळतीतील मुलांच्या शिक्षणावर होणारे परिणाम

१. आर्थिक दारिद्र्याचा परिणाम

घरातील कमी उत्पन्न, मजुरीवर अवलंबित्व, शिक्षणासाठी आवश्यक साहित्य खरेदी करण्यास असमर्थता यामुळे शिक्षणात अडथळे येतात.

२. पालकांचे अल्पशिक्षण

पालक शिक्षित नसल्यामुळे मुलांच्या अभ्यासात मदत, मार्गदर्शन व शैक्षणिक प्रोत्साहन मिळत नाही.

३. शैक्षणिक वातावरणाचा अभाव

घरात अभ्यासासाठी शांत वातावरण, वीज, जागा व साधनांची कमतरता असते.

४. सामाजिक समस्या

बालमजुरी, व्यसनाधीनता, गुन्हेगारी वातावरण, असुरक्षितता यांचा मुलांच्या मनावर विपरीत परिणाम होतो.

५. आरोग्य व पोषण समस्या

अपुरे पोषण, आजारपण व अस्वच्छता यामुळे शाळेतील उपस्थिती व एकाग्रता कमी होते.

६. मानसिक व भावनिक परिणाम

न्यूनगंड, आत्मविश्वासाचा अभाव, भीती व तणावामुळे शिक्षणात रस कमी होतो.

७. शाळा गळती

वरील सर्व घटकांमुळे शाळा सोडण्याचे प्रमाण जास्त आढळते.

शिक्षणावर होणारे एकूण परिणाम

-शैक्षणिक कामगिरी कमी होणे

-मूलभूत कौशल्यांचा अभाव

उच्च शिक्षणापर्यंत पोहोचण्यात अडथळे

-सामाजिक विषमता कायम राहणे

उपाय व शैक्षणिक शिफारसी

-मोफत शिक्षण, गणवेश व शैक्षणिक साहित्य पुरवठा

-मध्यान्ह भोजन व आरोग्य तपासणी कार्यक्रम

-विशेष मार्गदर्शन व पूरक वर्ग

-पालक प्रबोधन व जनजागृत

-स्वयंसेवी संस्था व शासन यांचे सहकार्य

-समुपदेशन व मानसिक आधार

शिक्षकांची भूमिका

-संवेदनशील व समावेशक दृष्टिकोन

-वैयक्तिक लक्ष व प्रोत्साहन

-जीवनकौशल्य आधारित शिक्षण

गलतीतील मुलांच्या शिक्षणावर अनेक सामाजिक, आर्थिक व मानसिक घटकांचा नकारात्मक परिणाम होतो. मात्र शासनाच्या योजना, शिक्षकांचे समर्पण, पालकांचे सहकार्य आणि समाजाची सकारात्मक भूमिका यांद्वारे या मुलांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणता येऊ शकते. गलतीतील मुलांचे शिक्षण हे समतामूलक व न्याय्य समाजनिर्मितीसाठी अत्यंत आवश्यक आहे.

संदर्भ-

राष्ट्रीय शैक्षणिक अभ्यासक्रम आराखडा भारतीय शिक्षणातील सामाजिक समस्या- शैक्षणिक ग्रंथ झोपडपट्टी व बालशिक्षण - संशोधन लेख शैक्षणिक नियतकालिके व सामाजिक अहवाल

